

ENDREI WALTER*

Egy élő kövület

1966-ban a kitűnő textiltörténész, **W. English** „*Az ember aki mindezt elkezdte*” címen¹ érdekes méltatást közölt **John Kay**ról, a szövőgép gyors (helyesebben repülő-) vetelő feltalálójáról, az ipari forradalom mintegy iniciálgyújtóként működő találmányának szerzőjéről. A valóság az, hogy a kitűnő ötlet megvalósulását és elterjedését – sok más lappangó újítással és szabadalommal együtt – **James Hargreaves** híres jennyje (1764–67) tette lehetővé. Ma már egyetértően értékelik az ipari forradalom láncreakciójának elindítójaként a többorsós fonógép szerepét.²

Középiskolai oktatás témája az Arkwright-féle water fonógéppel való párharca, gépesítése **Samuel Crompton** mulejenny (szelfaktor) típusú félautomatájává és csak marginálisan történik olykor említés arról, hogy paraszti munkaeszközként Angliában és manufaktúrában alkalmazott gépként a szárazföldön is hosszú utóélete volt.

Jóllehet tehát, hogy **Arkwright** folyamatos fonást megvalósító watergépe már 1769 óta durvább fonalakra, Crompton tökéletesítésének hála lazasodratú és finomabb fonalszámokra (1779 után) gyáripari méretekben meghaladta a jenny termelékenységét, vagyis objektíve feleslegessé tette fejlesztését, egyre nagyobb orsószámú gépekről olvasunk, használata kiterjed egyhamar a klasszikus angol textilipari területen, Lancashire-en túl is.

Skóciában 1778-ban, Írországból 1777-ben tűnt fel a gép³ és közismert, hogy Franciaország korán érdeklődött a Lancashire-i újítások iránt, és a szigorú gép- és rajzexport tilalmat igyekeztek megtörni. Az ipari kémkedés kulcsfigurája **John Holker**, aki a jenny kicsempésztette Angliából. Módszereiről, működéséről beszédes képet ad **A. Rémond** Holkerről írott könyve mellett⁴ a párizsi Archives Nationales egy 1790-beli jelentése.⁵

Amerikában már 1775-ben feltűnt a jenny, de a függetlenségi háború miatt bevezetése a (**Samuel Slater** által) már 1789-ben kicsempésztett Water gép után, 1893-ban történt csak meg Boston táján, majd Jefferson elnök is vett egy 6-orsós példányt.⁶

Egyidejűleg az európai szárazföldön is ismertté vált a könnyen imitálható gép. Ebben Szászország jár az élen: 1785 és 1800 között háromról 1503-ra, majd 1810-ig – a szárazföldi blokádnak hatására – 9000-re nő a jennyk száma, ami kereken 200 000 orsónak felel meg.⁷

Közismert, hogy az 1780-as évek végén Ausztriában és hazánkban is meghonosodott a gép.⁸ Figyelemreméltó, hogy a Gácsi Posztógyár, amely már 1792-ben beszerzett fonójennyket, még 1856-ban is üzemben tartott 2 mule mellett 6 sima jenny.⁹

* 1134 Budapest, Angyalföldi u. 24/B

A jenny persze eljutott Lengyelországba, sőt Oroszországba is, de a gyáripárban gyökeret verni nem volt képes.¹⁰

Nehéz ma már rekonstruálni a 20. századi jennyk keletkezéstörténetét. Bizonyos, hogy idejük a szelfaktor és gyűrűsfonógép elterjedése nyomán végérvényesen lejárt. Ám nem mondható-e el ez a rokkáról is? Olcsósága, könnyű előállítás és kezelhetősége létjogot biztosított számára a „cottage” (tehát tanyasi, kisparaszti) környezetben. Az elavult gépparkját alighanem paraszti bedolgozókhoz helyezte ki a fonógyár, majd náluk hagyta vagy eladta. A hajdani bedolgozók pedig kezdtek a helyi piac számára is fonogatni.

1927-ben **William P. Crankshaw** felmérte a walesi textilipart és megdöbbenve állapította meg, hogy a feltérképezett gépállományban jennyk is akadnak; állítólag a II. világháború alatt tűntek el végleg.¹¹

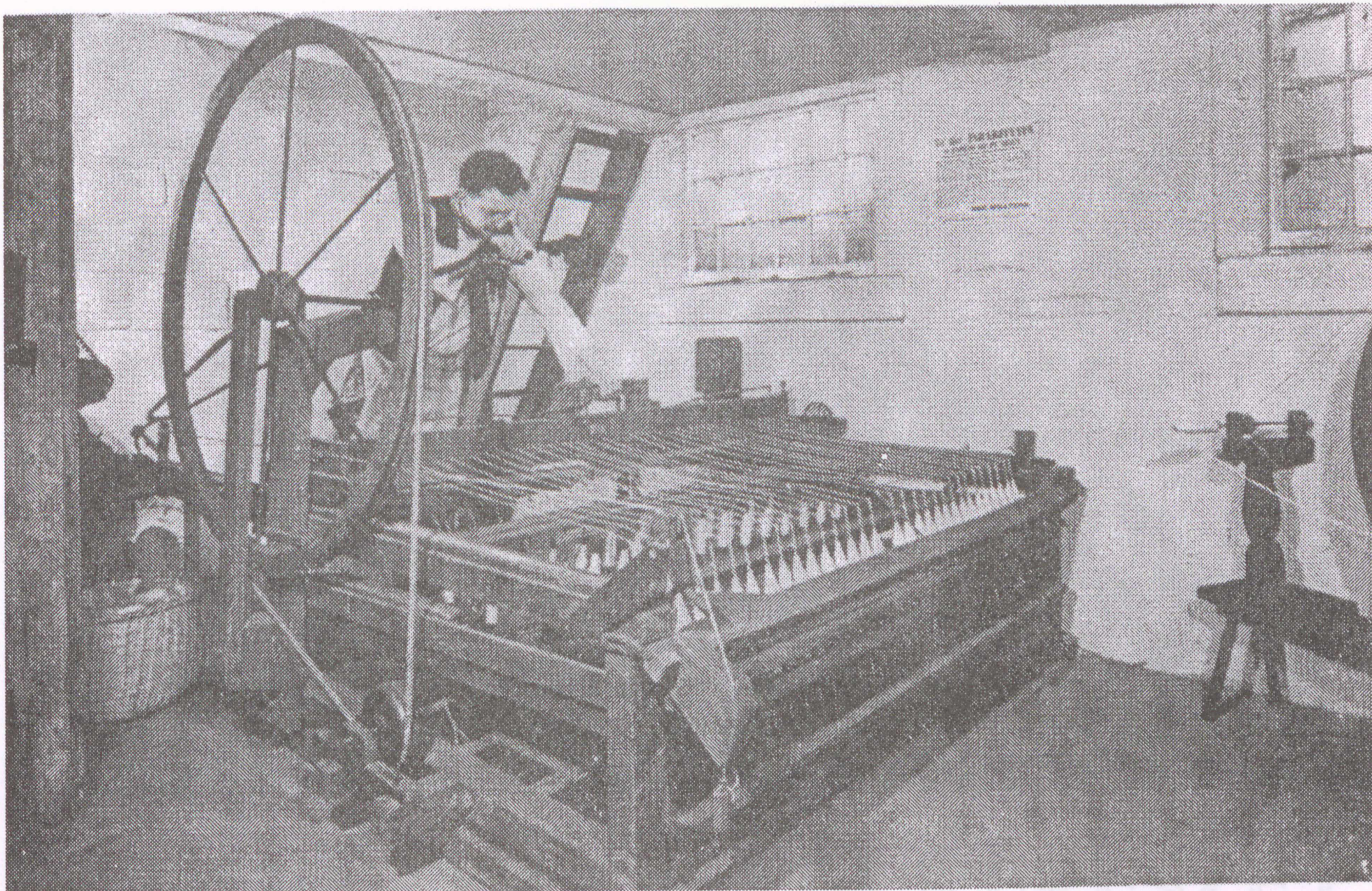
Ugyanezt a meglepetést éreztem 1960 táján Lódzban, amikor a helybeli Textilmúzeum igazgatója közölte velem, hogy a kiállított jenny pár éve még termelt és szívesen küld egy másikat, ha megfelelő cseretárgyat ajánlunk fel.¹² Annál is meglepőbb volt a 90-es évek elején a tamási **Rittinger Ferencné** jelentkezése, aki közölte, hogy férje halála miatt felhagy a tutyi (kötött papucs) gyártásával és gépeit – köztük a 60 orsós, működő jennyt – felajánlja múzeumunknak. Érthető, hogy azonnal leutaztunk a ritka kártoló, fonó, kötő és kalló gépek megtekintésére, melyek egy raktárba zsúfolva álltak más háztartási bútorzattal egyetemben, de teljes épségben.

A meglepetést alig lehetett még fokozni, amikor tudomásunkra jutott, hogy üzemelő, piacra termelő jenny mindmáig fon! Az egyik Pécsváradon, amelynek működéséről a Könnyűipari Főiskola Textiltanszéke azonnal készített egy videofelvételt. A másiktól a napisajtóból értesültünk: villamos üzem-mérnök viseli gondját a gyapjúfeldolgozó berendezéseknek, amelyek napi 2,5 kg fonalat termelnek, persze ráfizetésesen. Ám céljuk „sokkal inkább egy élő múzeum fenntartása, ahol működik a kártológép, a fonó (jenny) gép és a szálazógép.”¹³ Egy harmadik jenny Németbolyban működött egy pacskeros üzemben – a tutyigyártás másik elnevezése, talán a bocskor elnevezés változata –, amely hajdan **Regős Ádám** tulajdonában volt.¹⁴

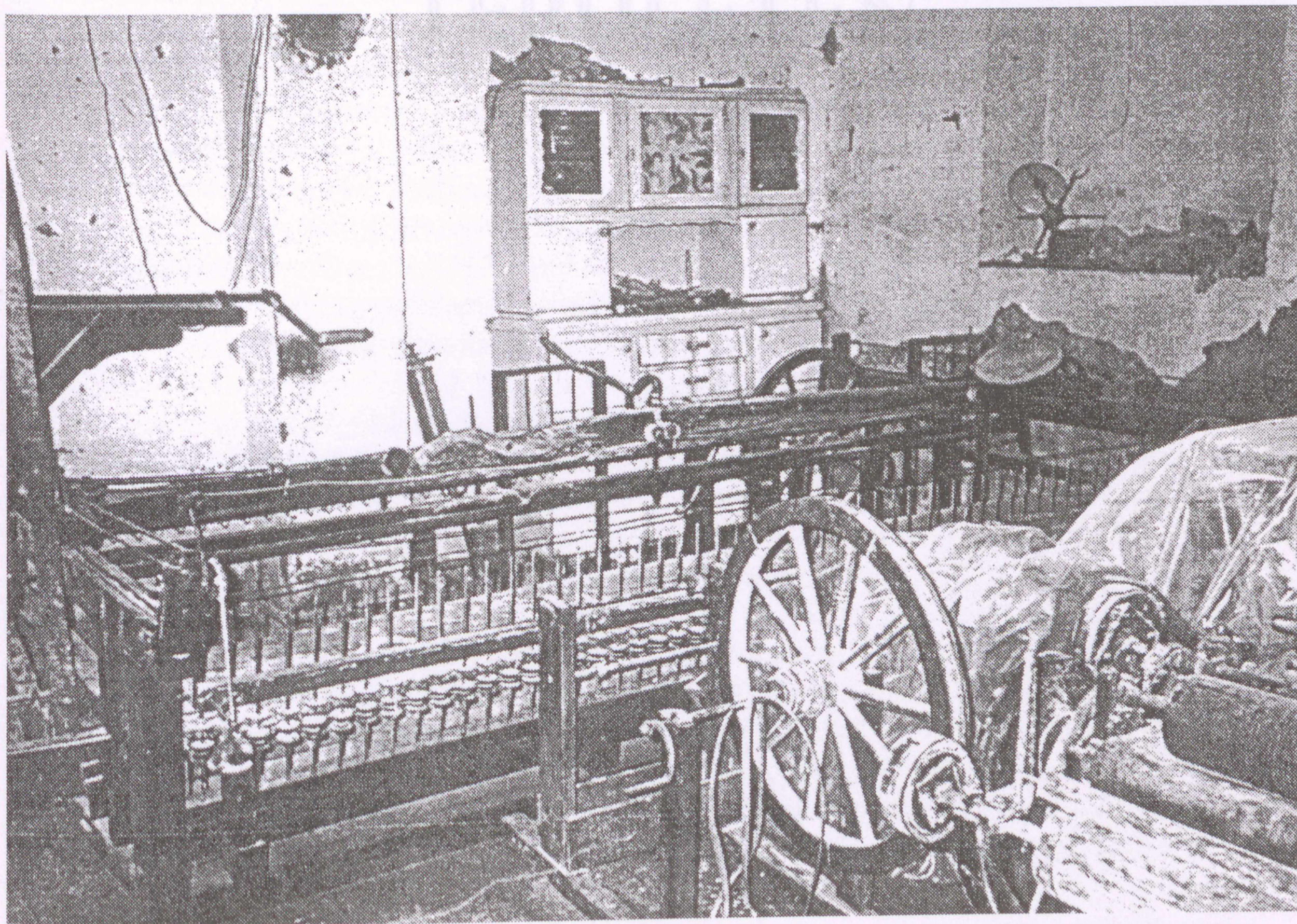
Ezek és hasonló élő kövületek megérdemelnék, hogy tanulságul és tanítási célból egyaránt fennmaradjanak és a nemzeti örökség részeként megfelelő támogatásban részesüljenek.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

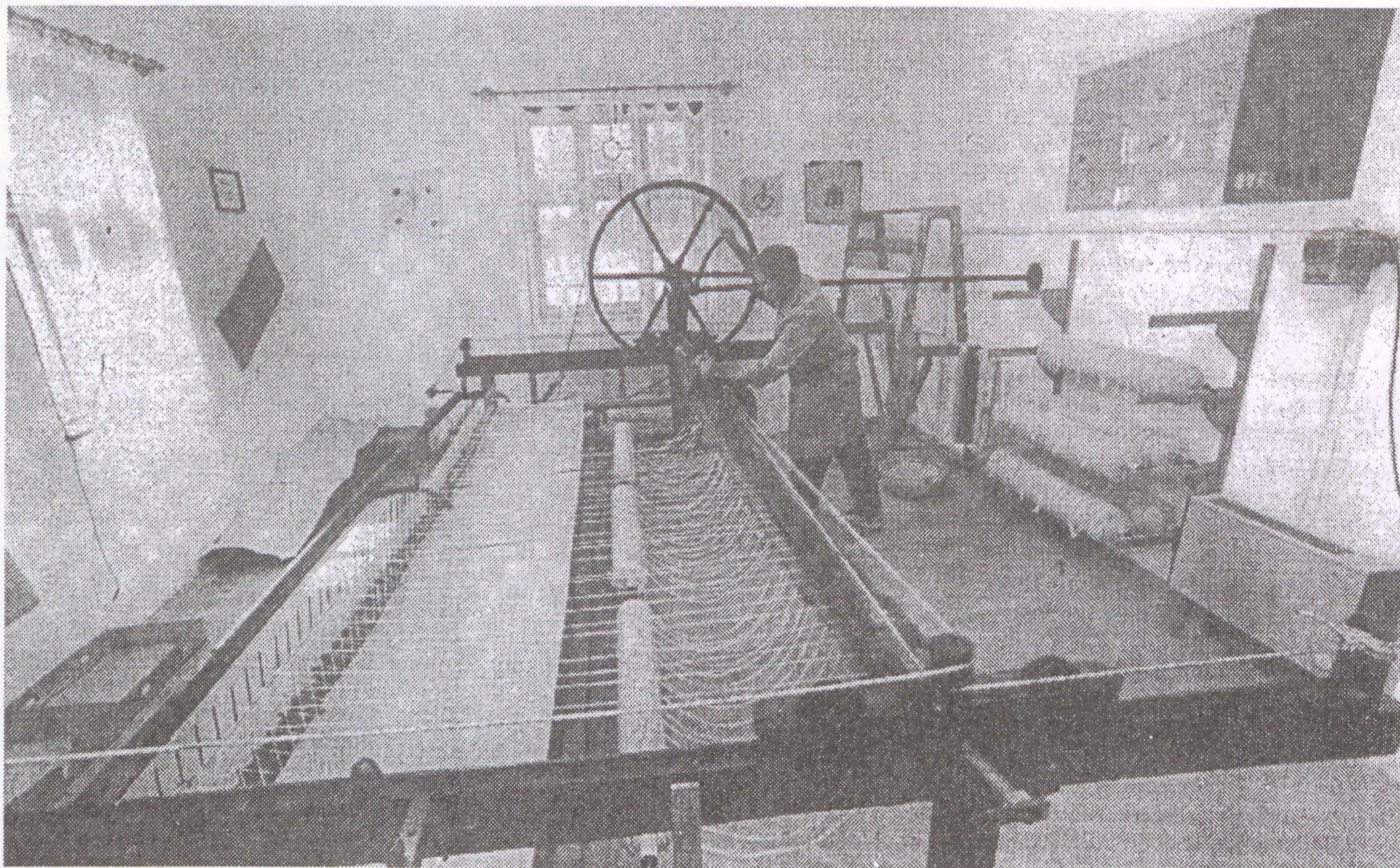
1. The Man who Started it All. Textile Manufacturer, 1966 May.
2. Legjobb méltatását I. G. *Aspin-S. D. Chapman*: James Hargreaves and the Spinning Jenny. Helmshore 1964.
3. U. o. 59.
4. *A. Rémond*: John Holker. Paris, 1946.
5. „Etat actuel des filatures de laine et coton en France. Archives Nationales, Paris, F. 12/678.
6. *Aspin-Chapman* i. m. 66. A Pennsylvania Magazine egy rajzot is közölt a gépről. 1810-ben már 299 jenny üzemelt az Egyesült Államokban.
7. *R. Forberger*: Die Manufakturen in Sachsen. Berlin, 1985. 288.
8. *St. Kees*: Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im österreichischen Kaiserstaate. Wien, 1819 II. 84 et passim.
9. *Endrei W.*: Műszaki innovációk Magyarországon. Budapest, 1995. 252.
10. *Aspin-Chapman* i. m. 67.
11. U. o. 60.
12. Ez a csere a 80-as években le is zajlott: egy működőképes perrotintadtunk a lengyel múzeumnak.
13. Népszabadság, 1998. szeptember 5. „A fenntartható falu.”
14. *Árvai Ágnes*: A pacskeros mesterség Németbolyban. (Kézirat, 1998).

Az utolsó, Angliában 1916-ig üzemelő jenny. (Ma a Halifax-i Bankfield Museumban)

A tamási tutyikészítő műhely gépei raktáron, köztük az 1990-es években még termelő jenny

A ma is üzemelő gömrőszőlősi jenny

